

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav jazyků a komunikace neslyšících

Seminární práce

Stereotyp neslyšícího v českém jazykovém obrazu světa

Pavlína Syrůčková

2020/2021

Čeština v komunikaci neslyšících, 2. ročník Bc.

Úvod do kognitivní lingvistiky

Obsah

Úvod	2
1 Výskyt ve slovnících	3
1.1 Příruční slovník jazyka českého (1935-1957)	3
1.2 Slovník spisovného jazyka českého (1971)	4
1.3 Slovník spisovné češtiny (1978)	5
2 Neslyšící	6
2.1 Hyperonyma	6
2.2 Synonyma	7
2.3 Kohyponyma	7
2.4 Hyponyma	7
2.5 Deriváty	7
2.6 Kolokace	7
2.7 Frazémy	8
2.8 Etymologie + motivace	8
2.9 Folklor a popkultura	8
2.9.1 Vtipy	8
2.9.2 Písně	9
3 Závěr	10
4 Použitá literatura a zdroje	11

Úvod

V této seminární práci do předmětu Úvod do kognitivní lingvistiky bude nastíněn stereotyp neslyšícího v českém jazykovém obrazu světa. V první části se podíváme na výskyt slov s ním souvisejících ve vybraných slovnících a poté, v části druhé, si shrneme základní pozici slova neslyšící v českém jazyce z různých pohledů.

1 Výskyt ve slovnících

Pro potřeby této práce jsem vybrala tři slovníky, a to **Příruční slovník jazyka českého** (dále PSJČ), **Slovník spisovného jazyka českého** (dále SSJČ) a **Slovník spisovné češtiny** (dále SSČ). V žádném z vybraných slovníků není k nalezení heslo neslyšící, hledala jsem proto související slova, převážně **hluchý**, **hluchoněmý**, **nedoslýchavý**, **slyšící** a slova vyskytující se v okolí těchto hesel. Pokud se podobné jevy opakují ve více slovnících, budou rozebrány pouze jednou, a to v tom nejstarším slovníku.

1.1 Příruční slovník jazyka českého (1935-1957)

Tento nestarší slovník má největší repertoár slov, na to poukazuje přítomnost velkého množství slov souvisejících s naším tématem. Je zde k nalezení několik zajímavých jevů. Některé z nich zde popíšu.

Hluchant označuje neslyšící osobu, dá se považovat za synonymum. U **hluchnouti** je ve slovníku jako význam uvedeno „*stávati se hluchým, pozbývati sluchu*; (přen.) *stávati se neslyšitelným, umlkati, slábnouti, zanikati*. Sbor slavičků vždy více hluchnul, až jejich písně oněměly.“ Můžeme z toho vyvodit přímou souvislost hluchoty s němotou. Ten, kdo hluchne, nejenže přestává zvuk vnímat (tedy slyšet), ale i zvuky vydávat, přestává mluvit. U hesla **hluchoněmý** stojí „přen. Noviny, které pranýřují vášnivě, kdekoliv ujde pětihaléř státní pokladně, byly pojednou hluchoněmé při těchto pěti milionech.“ Zde stojí si za to položit otázku, co je tím vlastně myšleno, zdali to, že si těch pěti milionů nevšimly, nebo to, že tento fakt záměrně přehlížely, zamlčely. Další přenesený význam se dá najít u hesla **hluchost**, kde je „přen. Hluchost přesvědčení“. To se může interpretovat jako stání si zatvrzele za svým názorem, uzavřenost jiným přesvědčením. U hesla **hluchota** se píše „*neschopnost slyšeti, hluchost; netečnost, lhostejnost; zalehlé ticho, pustota; zakrnělost, nevyvinutost obilky*.“ Naznačuje to, že hluchota nejenže značí neschopnost slyšet, ale i netečnost, lhostejnost člověka, v tomto případě převážně slyšícího, který nereaguje (vědomě i nevědomě) na podněty, např. na volání. Nejzajímavější pak může být heslo **slyšící**, u kterého stojí „*církev slyšící všichni věřící kromě papeže a biskupů, kteří tvoří církev učící*“. Znamená to snad, že protiklad, tedy „církev neslyšící“, by mohl mít význam církve kacířské? Chybí zde význam člověka, který slyší. Nabízí

se otázka, zda v době vytváření slovníku PSJČ existovalo nějaké slovo, které by vyjadřovalo protiklad ke slovu hluchý. Možná takové slovo vůbec nebylo potřeba.

Slovo **neslyšící** se v nejstarším z vybraných slovníků vůbec nevyskytuje, a to ani jako heslo, ani v popisu jiných hesel. Nachází se zde ale několik hesel, která jsou ve tvarosloví velmi podobná: neslýchaně, neslýchanost, neslýchaný, neslyšeně, neslyšitelně, neslyšitelnost, neslyšitelný, neslyšmo, neslyšně, neslyšno, neslyšnost, neslyšný. Všechna uvedená slova ale nesou význam produkce zvuku (respektive absence produkovaného zvuku), nikoliv jeho percepce, na čemž stojí neslyšící.

1.2 Slovník spisovného jazyka českého (1971)

Není zde tolik slov týkajících se hluchoty a spousta jevů se vyskytla již v PSJČ, na druhou stranu byl ale popis hesla hluchý poměrně rozsáhlý. Vybrala jsem z něj několik zajímavých věcí a popsala je.

U hesla **hluchý** je uvedeno stupňování: „2. st. hlušší“. (Objevilo se i v SSČ.) Nabízí se otázka, zdali může být hluchý ještě více hluchý? Mohli bychom se pokusit to přirovnat ke stupňování adjektiv typu „perfektní“ nebo „dokonalý“, které popírá význam daných slov. U tohoto hesla je už uvedeno slovo neslyšící: „*neslyšící*: hluché děvče“. Neslyšící jako synonymum, ale ne tolik používaným, aby si zasloužilo vlastní heslo; možná ještě tolik ani nemá status synonyma/používaného slova a může jít o snahu zjednodušeně popsat význam slova hluchý. Dále je zde možné najít citaci: „nebožtík pod zemí, ten má hluché uši“, adjektivem hluchý tedy můžeme popsat nejen člověka, ale i sluchový orgán. Popis hesla „je hluchý a slepý *rozumově neuvažuje, není přístupný důvodům*“ naznačuje přesvědčení většinové společnosti, že lidé, kteří neslyší (a/nebo nevidí), nemohou být na stejné (nebo i vyšší) intelektuální úrovni jako slyšící, protože jim chybí informace vnímané sluchem. Na těsné spojení hluchoty s němotou opět poukazuje následující: „*takový, který není slyšet nebo je málo slyšet; nezvučný, bezzvuký, nehlučný, tichý; pohlcující zvuk*: hluché bouchnutí dveřmi; hluchý třesk; hluchý hlas; hluchá ozvěna“. Jde zde uvedeno i následující: „hluché řeči *prázdné*, hluché jméno *nic neznamající*“. Lze tu vidět spojení s výše zmíněnou představou většinové společnosti, že neslyšící jsou na nižší intelektuální úrovni, tedy, že v hlavě nic nemají – odtud pak význam prázdnoty.

I zde bych se ráda podívala na heslo **slyšící**. Ve slovníku u něj stojí: *takový, který slyší: neslyšící děti hluché; církev slyšící všichni věřící kromě papeže a biskupů (na rozdíl od církve učící); zpodst. slyšící zprav. záp. neslyšící hluchý člověk*“. Kromě toho, že se zde vyskytuje slovo neslyšící, zahrnuje tento slovník narozdíl od PSJČ již význam schopnosti slyšet a ilustruje to na opačném příkladu, který se podle slovníku používá více. Stejně jako v PSJČ je zde spojení s církví.

Neslyšící ani zde nemá vlastní heslo, je ale již součástí jiných hesel, a to hluchý a slyšící.

1.3 Slovník spisovné češtiny (1978)

Tento slovník je z vybraných slovníků nejstručnější, je zde i znatelně méně hesel (je to znát i na množství souvisejících slov v okolí hledaných slov). Slovo neslyšící se zde vyskytuje pouze jednou, a to při popisu hesla **hluchý** „neschopný slyšet, neslyšící“. Heslo **slyšící** se zde na rozdíl od obou předchozích slovníků nevyskytuje vůbec.

2 Neslyšící

Na slovo neslyšící se můžeme podívat z různých úhlů pohledu. V kontextu se může lehce měnit jeho význam.

Neslyšící může být v textu použito jak jako **substantivum**, které označuje osobu, která neslyší (např. *Sraz neslyšících.*), tak i jako **adjektivum**, které popisuje osobu, která neslyší (např. *Sraz neslyšících osob.*)

Někdy se rozlišuje i mezi velikostí počátečního písmena (**neslyšící** X **Neslyšící**). „Velké „N“ ve slově *Neslyšící* signalizuje, že se jedná o osobu, která je součástí komunity *Neslyšících*. Je to totožné se psaním velkého písmene u příslušníků jiných menšin. Malé „n“ ve slově *neslyšící* poukazuje jen k objektivně měřitelné velikosti ztráty sluchu u jednotlivých sluchově postižených lidí. V naší společnosti je používání *Neslyšících* s velkým „N“ pro jazykově-kulturní menšinu *Neslyšících* poněkud novým jevem a jeho užívání není nijak ustálené“ (Komárková, 2005, s. 90).

Kromě toho, že základní význam neslyšícího poukazuje na prelingválně¹ neslyšící s úplnou hluchotou, se neslyšící používá i v širším smyslu slova jako zastřešující termín pro všechny osoby se sluchovou ztrátou (zahrnuje i nedoslýchavé, ohluchlé a osoby s kochleárním implantátem) za účelem zjednodušení komunikace (za účelem vyhnutí se opakovanému vyjmenovávání všech druhů sluchového postižení).

2.1 Hyperonyma

Postižený, zdravotně postižený, smyslově postižený, sluchově postižený.

¹ „Jako prelingválně neslyšící se označují osoby, které přišly o sluch před narozením anebo ztratily sluch před rozvojem mluvené řeči, a to tak, že absolutně, nebo mají nevyužitelné zbytky sluchových vjemů.“ (Červinková, 2004, <http://ruce.cz/clanky/1/2-svet-neslysicich>, cit. z <http://www.asnep.cz/otazky-a-odpovedi/>)

2.2 Synonyma

Hluchý, hluchoněmý, hluchant (viz Příruční slovník jazyka českého), **sluchově postižený**.

Sluchově postižený jsem uvedla jako hyperonymum i jako synonymum. Pracuji zde s tím, že se neslyšící používá i jako zastřešující termín pro všechny osoby se sluchovou ztrátou. Hluchoněmý není plnohodnotným synonymem, co se týče významu (je zde navíc význam němoty), ale používá se tak.

2.3 Kohyponyma

Pod hyperonymem smyslově postižený by vedle neslyšícího stálo: **nevidomý (slepý, slepec)** a **němý**.

Němota sice není smyslová vada v pravém smyslu slova (schopnost řeči není jednou ze základních lidských smyslů), ale Vaňková (2005, s. 124-125) uvádí, že mezi „smyslově-tělesné“ defekty a handicapy patří slepý, hluchý, němý a chromý; neschopnost pohybu ke smyslovým defektům již nepočítáme, ale ke smyslovým defektům můžeme němotu stále počítat, protože to tak náš jazykový obraz tak činí.

2.4 Hyponyma

Nedoslýchavý (nahluchlý, nedoslýchavec), ohluchlý, osoba s kochleárním implantátem.

2.5 Deriváty

Nelze vytvořit derivát substantiva popisující sluchovou vadu (srov. hluchý-hluchota). Slovo neslyšící je vývojově poměrně mladé, moc derivátů od něj tedy neexistuje, pokud vůbec nějaké. Neslyšící je sám o sobě derivátem od „slyšící“ („slyšet“).

2.6 Kolokace

Korpus syn2015 uvádí následující: **slyšící, vrstevník, žák, dítě, člověk**. U těchto kolokací lze předpokládat častější používání slova neslyšící jako adjektiva.

2.7 Frazémy

Hluchý jako peň/pařez/špalek/poleno. → neživá věc nereaguje na podněty z okolí

Mluvit k hluchým stěnám/uším. → nebýt nikým poslouchán

Jako když mluvíš s hluchým. → zbytečnost komunikace

S hluchým smlouvati. Hluchému lháti. Hluchého kárati. Hluchému darmo slovo. → „Zbytečnost, marnost určité aktivity ve vztahu k hluchému člověku“ (Vaňková, 2005).

2.8 Etymologie + motivace

Souvislost a splývání pojmů hluchý a hloupý. „*Kdo neslyší, ten nereaguje, nerozumí a tváří se nechápavě (příp. navíc ani nedokáže mluvit) – proto jazyk interpretuje hluchotu v těsné souvislosti s hloupostí, „tupostí“ (viz. hluchá kosa ve smyslu „tupá“, srov. Kazmír, 2001), intelektuální nedostatečností. Neříká se totiž jen hluchý jako pařez, peň, poleno – ale i hloupý/tupý/blbý jako pařez/poleno*“ (Vaňková, 2005). Nejen z těchto důvodů je „hluchý“ považován za pejorativní termín.

Pojem neslyšící zaveden s potřebou „politické korektnosti“. V červnu roku 2020 dokonce vyšlo doporučení ombudsmana týkající se správné terminologie. V textu *Jak mluvit a psát o lidech a s lidmi s postižením* se píše, že by se neměla používat slova „hluchý“ a „hluchoněmý“, naopak doporučuje používání výrazů **člověk, který je neslyšící, neslyšící a člověk se sluchovým postižením**. Celý tento text, který se netýká jen terminologie u neslyšících osob, sice vyvolal u části široké veřejnosti nevoli, ale i tak se očekává zlepšení v této situaci, zvláště v oblasti médií, které jsou zamýšleny jako cílová oblast tohoto textu.

2.9 Folklor a popkultura

2.9.1 Vtipy

Ve vtipech jsou znáty negativní konotace. Neslyšící se v nich téměř nevyskytuje, zásadní převaha výrazu hluchý, příp. hluchoněmý. Nevhodná terminologie se objevuje i u popisu jazyka

neslyšících, místo znakového jazyka používají znakovou řeč, někdy dokonce i posunkovou řeč. Níže uvádím tři vybrané příklady.

Přijde hluchý na koncert a povídá:

„Tady něco nehraje.“

Jak ukončíte hádku hluchých?

Zhasnete světlo.

Sedí dva hluchoněmí u stolu a pod nohama jim běhá kočka. Najednou jeden z nich tu kočku popadne a uškrtí.

Druhý se posunkovou řečí ptá: „Proč jsi ji zabil, vždyť byla tak roztomilá.“

„Strašně mňoukala!“

„Jak to můžeš vědět, když jsi hluchoněmý?“

„Odezíral jsem jí z úst.“

2.9.2 Písně

Zběžné vyhledávání v internetovém prohlížeči s vybranými hesly našlo pouze dva texty písní, ve kterých se objevila hledaná slova.

Stoletý stařec a hluchý pes – „Stoletý stařec a hluchý pes, po ránu vždycky si pohledem řeknou ještě dnes“ (Dalibor Janda, 1998).

O písničce – „Píseň rostla jako z vody, živila ji slova díky, přišel podzim a s ním svody všemohoucích zahradníků, tito páni, jinak hluší, řekli, že by mohla se v zájmu zahrad lidských duší píseň nahrát v rozhlase“ (Karel Plíhal, 1992).

Hluší je zde použito ve smyslu bez hudebního sluchu.

3 Závěr

V žádném z vybraných slovníků se nevyskytovalo heslo neslyšící, pouze jeho dříve častěji používaná synonyma hluchý a hluchoněmý, ale vykytuje se v některých slovnících v rámci jiných hesel (při jejich popisu). Úzké spojení hluchoty s němotou (předpoklad většinové společnosti, že ten, kdo neslyší, je automaticky němý). Význam slova hluchý má široký záběr, bylo nalezeno hodně přenesených významů. Mnohé z nich se shodují na tom, že když je něco hluché, něco tomu chybí. Zajímavá může být i absence celého hesla nebo jen významu schopnosti slyšet u hesla slyšící. Hluchý v minulosti zřejmě neměl v českém jazyce svůj protiklad (nebyl potřeba).

Slovo neslyšící je poměrně mladé slovo, které nejspíše vzniklo derivací od slyšet a které si v českém jazyce našlo místo s potřebou politické korektnosti, aby nahradilo pejorativní výraz hluchý. Může mít formu substantiva a adjektiva a rozlišujeme mezi velikostí počátečního písmena. Jeho synonymum hluchý má celkem široké zastoupení ve frazeologii, kde zpravidla má negativní konotace. Ve folkloru a v popkultuře je jeho rozšíření menší, ale i tam se objevuje.

4 Použitá literatura a zdroje

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého. H-L*. Praha: Academia, 1989.

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého. M-O*. Praha: Academia, 1989.

KOMÁRKOVÁ, B. *Kultura neslyšících*. IN: KUCHAROVÁ, L. *Jazyk neslyšících. Co víme, co nevíme a co bychom měli vědět o českém znakovém jazyce*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2005. 90-95.

KRONUSOVÁ, M. *Otázky a odpovědi*. ASNEP, 2012. [online]. [cit. 11. 02. 2021]. Dostupné z: <http://prekladytitulky.cz/blog/2014/09/07/95/>

MEJSTŘÍK, Vladimír. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2003.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

VAŇKOVÁ, Irena, NEBESKÁ, Iva, SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie, ŠLÉDROVÁ, Jasňa. *Kapitoly o smyslech*. IN: VAŇKOVÁ, Irena, NEBESKÁ, Iva, SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie, ŠLÉDROVÁ, Jasňa. *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2005. 107-194.

VÁCHA, Jaroslav, HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého. R-U*. Praha: Academia, 1971.

Český národní korpus. Ústav českého národního korpusu. Dostupné z: <https://www.korpus.cz/>

Jak mluvit a psát o lidech a s lidmi s postižením. Veřejný ochránce práv, 2020. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/CRPD/Doporuceni/6-2020_doporuceni_media.pdf

Průruční slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství, 1935-1957.

Vtip č. 1: <https://m.loupak.fun/vtipy/cerny-humor/32279/>

Vtip č. 2: <https://www.facebook.com/NejVtipycz/posts/2779746038819423/>

Vtip č. 3: <https://www.ivtipy.cz/nahled-vtipu-sedi-dva-hluchonemi-u-stolu-a/>